

El tema

La bruixeria a Palamós: entre la llegenda i la història

Gabriel Martín Roig
(Historiador i especialista en patrimoni)

Sempre havia relacionat el fenomen de la bruixeria amb petites poblacions rurals, isolades i poc habitades, on el temps sembla haver-se aturat. Però alguns anys de recerca i nombroses entrevistes m'han permès de compilar històries i records que posen al descobert la relació de Palamós amb aquestes dones fetilleres. El present article és un intent d'explicar l'adveniment de la bruixeria en aquesta vila des de dues vessants: un conformat per llegendes populars, supersticions, creences i topònims que formen part del nostre folklore i l'altra on es conjuguen persones i fets reals que apareixen documentats en llibres sacramentals, processos i correspondència parroquial, que apropen el fenomen a la història.

El record de la bruixeria en la toponímia

La bruixeria deriva d'antics cultes pagans i de l'adoració dels esperits de la natura. Fins ara creia que aquest fenomen ancestral havia passat de puntetes per Palamós, sense fer gaire soroll, però una anàlisi de les llegendes, les històries i la toponímia que s'ha conservat evidència precisament el contrari.

Com ja vaig apuntar en un anterior article¹ hi ha indicis que les pedres del Gegant de sa Punta, per les seves

Bruixes preparant un encanteri per causar tempestes i pedregades. Gravat del segle XV.

característiques i singularitat, no devien passar desapercibudes pels pobladors primitius. El conjunt petri, de forma antropomorfa, va ser objecte d'un culte naturalista per part dels homes que practicaven la "litolatria", la veneració de les pedres, una de les formes més antigues de culte. Tant el monòlit com l'entorn immediat devien ser un espai on es duïen a terme pràctiques rituals. Nombrosos antropòlegs creuen que aquests altars de pedra podien convertir una dona en bruixa si la interessada aconseguia enfilar-se a una d'aquestes pedres nou vegades seguides sense que es bellugués gens ni mica. A part d'aquest enclavament, a Palamós s'han conservat alguns racons i paratges que mantenen en la seva toponímia el record

Palamós ha conservat en la seva toponímia el record de les bruixes

de les bruixes. Aquest llocs acostumen a ser isolats i poc transitats. Precisament al damunt de les pedres del Gegant de sa Punta, a pocs metres, s'hi alçava abans un replà enlairat i ventós, que arribava fins a les primeres cases de la vila. La part més altiva i planera d'aquest turó era conegut amb el nom de plaça de les Bruixes. Així apareix descrit a un document notarial del segle XVIII: "*dentro de la punta de la villa i más allá del Puche Padró nombrado en lo vulgar Plassa de las Brujas que linda a oriente con el mar*"². Actualment aquest cim ja no existeix, va desaparèixer a principis de segle XX quan va ser utilitzat com a pedrera per a la construcció del nou port comercial. La plaça de les Bruixes finalitzava bruscament, amb un penya-segat que s'abocava al mar just al costat de sa Punta, conegut amb el nom del salt del Gat, un animal que sempre ha anat associat amb el mon de la

bruixeria³. Amb l'arribada del cristianisme les creences ancestrals foren gradualment assimilades, molts esperits protectors van ser cristianitzats. Alguns sants van assumir les funcions de les antigues deïtats paganes: sant Antoni Abad esdevenia protector del bestiar, sant Joan Baptista de les aigües o santa Bàrbara dels trons. Palamós no fou aliè a aquestes transmutacions iconogràfiques: a principis del segle XVI, al damunt de la plaça de les Bruixes, s'hi va construir una capella sota l'advocació de Nostra Senyora de Gràcia, que protegia la gent de la costa dels temporals i altres calamitats marines.

No gaire lluny de la plaça de les Bruixes, a sota de la plaça del Pedró, hi havia un doll amb aigua fresca coneguda amb el nom de font

Trobada. Sí bé la font tampoc no ha perdurat, encara és possible de reconèixer el lloc gràcies a la vegetació frondosa i exuberant que hi creix. Les seves aigües tenien la virtut de guarir del "mal d'ull", és a dir, de protegir la gent de l'encanteri de les bruixes⁴.

Si baixem del Pedró pel carrer Molins i tombem pel de la Roda, arribem a un carreró petit quasi paral·lel al carrer Major que rep el nom de carrer de la Bateria. El seu traçat irregular es deu al caminet que resseguia el baluard que hi havia en aquest lloc. A pesar del nom actual, hi ha gent que encara el recorda com el "carrer de les Bruixes". L'explicació d'aquest motiu no l'hem de buscar en cultes ancestrals si no en temps menys reculats. Fins poc després de la Guerra Civil els carrers de Palamós havien estat escassament enllumenats (per no dir gens), i sembla ser que el carrer de la Bateria era el pitjor de tots; feia una

La font Trobada era a sota Pedró, al costat de la barraca del primer terme. Foto: Pere Casellas.

El carrer de la Bateria, popularment era conegut amb el nom del "carrer de les Bruixes".

Algunes vegades, n'hi havia prou en trobar estranyes marques corporals al cos d'una difunta per considerar-la bruixa.

basarda especial⁵. Tant era així que els nens d'aquella època es desafiaven a passar per aquell carrer de nit. El minyó que l'aconseguia transitar de punta a punta tot sol, venent l'obscuritat i els seus propis fantasmes, ja podia anar a dormir pensant que era un milhomes⁶.

Les bruixes del carrer Major

Alguns relats fantàstics evidencien haver estat gestats en una societat molt marcada per la doctrina catòlica, on es fa pal·lesa la confrontació entre dos bàndols amb forces sobrenaturals oposades: per una part hi ha Déu, i per l'altra el dimoni i les bruixes. En aquesta pugna contra la bruixeria, era freqüent la intervenció d'algun representant de l'Església o la presència de símbols cristians per contrarestar un encanteri, com ara l'aigua beneïda, els escapularis o una senzilla creu per ajudar a aconseguir-ho. Un exemple de tot això apareix a la següent llegenda, un episodi curiós que li va succeir a una dona molt beata que vivia al carrer Major.

Es veu que cada nit aquesta dona es despertava sufocada, amb moltes dificultats per respirar. Ella deia que se sentia com si una persona estigués asseguda al seu damunt. Atès que aquestes molèsties es produïren

durant moltes setmanes la dona, amoïnada, va anar a demanar consell al rector de Santa Maria. Després d'escoltar-la, el capellà li va lliurar un crucifix de metall i li va dir que dormís sempre aferrada a la creu i que quan tornés a sentir aquesta opressió al pit, l'alcés amb les dues mans i l'apliqués contra aquella presència misteriosa, tot recitant alguna oració. La dona, agraïda, tornà a casa seva. Aquella mateixa nit, quan era al llit, de nou es despertà sentint un estrany pes al damunt seu. Tal i com havia dit el rector, alçà el crucifix fins que tocà el cos d'aquell esperit empenyador. Fou llavors quan va ressonar un xisquet esfereïdor. El visitant nocturn es va convertir en fum, esvaint-se en pocs segons, deixant enrere seu l'olor de carn socarrimada.

Aquell esperit no tornà més. La dona mai no va saber quina estranya presència l'havia estat assetjant durant

tantes jornades. Passaren els anys i, quan tot aquell afer ja s'havia oblidat, va morir a Palamós una vella molt religiosa i pietosa.

Quan la preparaven per amortallar-la van descobrir que tenia gravat sobre el pit una cremada ja cicatritzada en forma de creu. En veure això, el rector va entendre que la difunta era l'harpia que havia importunat el son de la beata. La bruixa no va ser enterrada al cementiri parroquial, si no en terra, sense beneir, a un paratge encara avui desconegut⁷.

***Les nits de lluna plena una
ombra negra recorria el carrer
Major amunt i avall***

La següent narració també té aquesta mateixa travessia com a escenari. Antigament, quan arribava la nit, els carrers de Palamós quedaven buits i solitaris. El carrer Major, que bullia d'activitat durant el dia, es convertia en una via obscura, tenebrosa, apropiada per les trobades furtives i per fer volar la imaginació de la gent. Doncs bé, s'explica que, antigament, les nits de lluna plena es distingia una ombra negra que recorria aquest carrer amunt i avall. Era la figura d'una bruixa que, segons sembla, habitava a una de les seves llars. Quan entrava i sortia de casa seva no ho feia com tothom, per la porta, si no per la bocana d'un pou que hi havia enganxat al murs de la façana⁸. La llegenda no determina quina era la casa de la bruixa ni a quina alçada del carrer es trobava. Sempre s'havia cregut que a l'interior del barri vell no hi havia pous, que els dos únics eren fora els murs, un al carrer de Josep Fàbrega i Pou (a prop del molí de la Bassa) i l'altre a l'acabament del carrer de Pagès Ortiz (la Fontanella). Però la recent rehabilitació de botigues i immobles del carrer Major n'ha posat al descobert un parell: un d'ells encara visible davant de l'aparador d'una joieria coneguda (cobert amb un vinil gruixut i transparent) i un altre, amagat sota el sòl, a l'entrada de la botiga d'una casa de principis del segle XX del carrer Tauler i Servià.

El menestral de Sant Joan i les bruixes

Hi havia la creença que tot aquell que no combrega-va amb Déu era vulnerable al dimoni. Ningú no podia ser aliè a la doctrina de l'Església ni viure al marge de la religió. Si no estaves posicionat al costat de l'Església corries el perill de ser atrapat pel revers maligne i els seus servents. Aquest és el cas de la següent història, que alguns situen a mitjans del segle XVIII. El protagonista és un menestral que vivia a Sant Joan. Era un home molt desencregut, no creia en sants, ni en supersticions, ni en bruixes i amb prou feines anava a missa. Tenia fama de burleta, se'n fotia dels seus veïns per creure en les faules que explicava l'Evangeli, confiar en la protecció dels sants, i altres històries sobre el dimoni i els mals auguris. Fins i tot conten que es discutia sovint amb el capellà de Santa Eugènia pel fet de rebutjar la protecció de la Verge.

Aquest personatge tenia un carro i traginava sovint blat i queviures entre Palamós i Sant Joan, fent i desfent el vell camí que des de la plaça dels Arbres, anava pel carrer Sant Joan Baptista de la Salle, es bifurcava a l'ac-

Antic pou d'una casa del carrer Tauler i Servià, que va aparèixer durant la remodelació de la finca. Foto cedida per Quim Esteve.

tual carrer Muntaner i seguia tot dret cap a Sant Joan pel carrer de l'Hospital i Major de Sant Joan. Aquest era de fet el camí ral de Palamós a Palafrugell. Donat que el trajecte era curt i sovint massa transitat, per gaudir d'un viatge tranquil sortia a primera hora del matí i tornava al vespre quan es feia fosc.

Una d'aquelles tardes d'hivern, l'home es va entretenir tot xerrant a la Planassa, més de l'acostumat, i se li va fer fosc. Tornava a Sant Joan carregat de sacs de blat. Quan les últimes cases de Palamós quedaren a la seva esquena va escoltar com si algú xiuxiuegés ben a la vora. Va girar el cap i, en no veure ningú, no li va donar importància. Però a mesura que avançava, unes veus de dona s'anaven multiplicant. L'home provava de buscar algú amagat entre la foscor, fins i tot va aturar el carro per comprovar si no hi havia ningú pels voltants. En reprendre la marxa el xiuxiuejos anaren en augment, combinant-se amb somriures esgarriposos. Visiblement nerviós, agità les brides per accelerar el pas i arribar el més aviat possible a casa, però inexplicablement el carro cada cop anava més lent. Al bell mig dels camps, dins la foscor més absoluta, les veus l'envoltaren i es tornaren més intimidadores. Encara que no entenia el que deien, semblaven sortir de la boca de més de cent dones. El menestral, aterrit, va resar totes les oracions que recordava de petit, tot tipus de lletanies i súpliques a la protecció de la Nostra Mare Santíssima. Després d'una eternitat, quan arribà a les primeres cases de Sant Joan, les veus van desaparèixer sobtadament. Va lligar el

matxo (que estava més cansat de l'acostumat) davant del seu portal. Va entrar a casa pàlid, tremolós, repetint jaculatòries pietoses i donant gràcies a la Santa Mare Església per conservar la seva vida.

L'endemà, en llevar-se, va anar a descarregar els sacs de blat que havia deixat al carro. Va descobrir que pesaven com un mort. En obrir-los va veure que al seu interior no hi havia ni un sol gra de blat, si no que, per estrany que pogués semblar, estaven tots plens de pedres⁹. Diuen que des de llavors aquest menestral va ser una de les persones més creients i beates de tot el poble.

Les bruixes van convertir un menestral descregut de Sant Joan en una persona molt beata

La cova màgica

A la pregunta de si: la bruixa naixia o es feia? Cal respondre que a les comarques gironines hi havia localitats on el fet de ser bruixa era una qüestió de naixement com ara a Llers, Vilajuïga o Arbúcies, però també n'hi havia d'altres on hi acudien les bruixes per aprendre i iniciar-se en les arts màgiques; Palamós era un d'aquests llocs. Carles Vivó, profund coneixedor de la cultura popular gironina, al seu article dedicat a la bruixeria de les nostres comarques comenta que "per iniciar-se més seriosament, a la cova de Palamós, hi havia una mena d'escola on es donaven lliçons de Bruixeria"¹⁰.

Hi ha una llegenda que fa pal·lesa aquesta relació de Palamós amb la bruixeria. S'explica que un home, conegut pel nom de 'Riereta', volia desencantar el castell de Quermany (Regencós) per poder apropiari-se del seu tresor. Per aconseguir-ho va anar a trobar-se amb uns famosos bruixots de la comarca, a fi que l'ensinistressin en les arts màgiques¹¹. El seu cau es trobava a Palamós, a una cova natural, amagada i arrecerada que gaudia d'una gran popularitat entre la gent de la contrada. Allà els bruixots li aconsellaren de pactar amb el dimoni, però abans d'entrevistar-se amb el maligne havia de sortejar diverses cambres dins la cova, cadascuna amb tres o quatre nigromants més. Els bruixots previngueren en 'Riereta' de no pronunciar mai el nom de Déu, i que al seu lloc hauria de dir simplement "Gart". Va arribar al fons de la cova, on hi havia un gran nombre de bèsties estranyes i les parets estaven pintades de sang. Allí, darrere una taula, hi havia el diable. En 'Riereta' li exposà el seu interès per desencantar el castell de Quermany. El maligne a canvi li oferí de firmar un pacte amb sang.

Només sentir aquestes paraules en 'Riereta' exclamà: "- Jesús, Maria, Josep!".

En pronunciar aquests mots es produí un fort terrabastall i, sense saber perquè ni com hi havia arribat, es trobà enfilat d'alt d'una alzina a prop de Vall-llobrega¹².

És evident que el relat d'aquesta llegenda ens submergeix en un món absolutament imaginari i fantàstic, però coincideix amb altres històries que situen un amagatall de bruixots al terme de

Palamós. Què hi ha de cert en tot això? Fan referència a un indret que va existir realment?

Juan García Atienza, gran investigador del fenomen de la bruixeria a la Península, explica que pels volts de 1619 tres bruixes de Bàscara van ser condemnades per les seves males arts. Durant el seu judici se'ls va preguntar on havien après les arts de fetilleria. Van respondre que a la "cova màgica de Palamós"¹³. Seguint aquestes dades he consultat el llibre d'òbits de la parròquia de Bàscara, per tal de saber si aquestes tres bruixes van existir realment. L'esmentat llibre de la parròquia dels sants màrtirs Acint i Victòria del poble de Bàscara¹⁴, notifica el següent: "el 30 abril 1619 foren soterrades de mort per bruixes Elisabet Ferrara viuda altrament dita la Serrallera vella y Madona Margarita Pagesa (Pagès), altrament dita Joana Bohera.

Durant el segle XVII, moltes bruixes catalanes van ser ajusticiades a la forca.

Confessaren y combregaren conforme se acostuma als altres sentenciats de mort.” La tercera de les bruixes va expirar uns dies més tard: “a 24 de maig 1619 fou soterrada Madona Vilara altrament dita la Cuquineta la cual sen anà a Romanyà y lo dia sentenciaren les demunt dites [bruixes] la prengueren a ella y a 23 de dit la trobaren morta a la presó sens rebre ningun sacrament”. De totes tres, la més coneguda era l’Elisabeta Ferrara, que era vídua al moment de la seva execució, membre de la família del ferrer de Bàscara, antics propietaris del veïnat de Sant Miquel de Terrades¹⁵. Va ser coneguda com la “bruixa de Mas Gustà”, i sembla que tingué una gran fama gràcies als seus encanteris.

Verificat això. Cal tornar a plantejar la pregunta: va existir la cova màgica de Palamós? I si fou així, on era? Sembla evident que hi havia una cova o balma que la gent li atorgava una significació especial. Tenint en comte la petitesa del terme municipal de Palamós, durant el segle XVII el marge per situar-la és molt limitat i només es pot acudir a les coves naturals arran d’aigua, amagades entre els penya-segats. N’hi ha una a cap Gros que, al segle XVIII, es va utilitzar per amagar mercaderies de contraban, però és poc probable que sigui aquesta atès que només s’hi pot accedir

per mar, perquè fer-ho per terra comporta una gran dificultat. Però hi havia una altra cova, ara desapareguda que, per les seves característiques, encaixa més amb la que busquem. Just al costat de llevant del far, a sota del salt del Gat (a quatre passes de la plaça de les Bruixes) s’hi obria la petita cala de Fra Damià, on hi havia la cova del mateix nom. Aquest paratge deu el seu nom a Fra Damià, un frare del convent dels Agustins que hi passà la meitat de la seva vida fent meditació en el seu interior¹⁶. Era una petita caverna, molt ben situada en un antic paratge de culte ancestral, i considerada un santuari iniciàtic i espiritual pels religiosos del convent proper.

Avui a Palamós ja gairebé s’han oblidat les llegendes d’aquesta cova màgica que desaparegué a principis del segle XX, quan aquella zona es convertí en pedra per subministrar grans quantitats de roques per al moll nou. Però a finals del segle XIX, trobo evidències de què la llegenda d’un cau de bruixots en aquell indret devia ser una creença molt estesa. El 1883 el *Semanario de Palamós* publica un curiós article titulat “*La cueva del Mago*”, on s’hi fa ressò del descobriment d’una sorprenent cova; heus aquí alguns extractes de seu contingut: “*Se trata nada menos de una notabilísima cueva, cuya boca recientemente*

***El cau dels bruixots de la comarca,
era en una cova natural i amagada***

Vessant de llevant de la punta del far on abans hi havien la cala i la cova de Fra Damià.

descubierta en la parte baja de la punta del molino. [...] el autor del hallazgo, hallábase una tarde del verano último bañándose en la playa vulgarmente conocida con el nombre de Cala de fra Damiá. La casualidad hizo que se hundiera la piedra que le servía de asiento. Removió la piedra y observó que tapaba un orificio. [...] comunicó su extraña aventura a un amigo y ambos por la noche empezaron a trabajar para poder penetrar en él. El corredor de forma irregular tendrá unos treinta metros de largo: al final del mismo se hallaron en un gran salón. [...] un pergamino depositado en una escondida grieta nos atestiguó era el palacio del célebre Mago que de doscientos años antes de Cristo habitó estos lugares”¹⁷. Considerant la data en què va ser publicat, el 27 de desembre, i que l'article finalitza amb la paraula “INO-CENTES!!!!”, és evident que es tractava d'una innocentada. Però perquè l'engany fos efectiu els autors van recorre a llegendes antigues i populars que la gent tenia per certes. En aquest sentit, cal remarcar com aquest conte situa la seva història just a la cala de fra Damià i que l'esmentada cova era el palau d'un célebre màgic. És interessant que hagin utilitzat la paraula “célebre” per referir-se a aquest personatge, la qual cosa significa que aquest màgic ja era llavors un personatge conegut i present en l'imaginari popular, segurament arran de nombroses llegendes que, dissortadament, han desaparegut.

Tres dones mortes i un exorcisme

Malgrat que de la pràctica de la bruixeria tant se n'encarregaven bruixes com bruixots, el més corrent era concebre la dona com a una encarnació demoníaca, mentre que el bruixot era savi, culte i coneixedor dels secrets de l'alquímia. El frare Martín de Castañeda expresava aquest sentiment escrivint que: “Al demonio consagrado hay más mujeres que hombres. Porque Cristo las apartó de la administración de los Sacramentos, son más ligeramente engañadas, más curiosas, escudriñan las cosas oscuras, más parleras, más sujetas a la ira y más vengativas”¹⁸.

Hi havia una malfiança endèmica contra les dones. Aixecaven tot tipus de suspicàcies i sospites, sobretot quan es relacionaven amb algun fet prodigiós o una mort sobtada. En aquests casos, el rector i el metge, tenien assignada una funció fins a cert punt tutelar, es convertiren sovint en l'antídote perfecte per posar una

La mort sobtada d'una dona aixecava suspicàcies i temors entre els més supersticiosos.

Els capellans reunien en la seva persona cert poder màgic i es convertien en antídots contra la bruixeria. Gravat del segle XVII.

mica de seny enfront les supersticions. Exposaré alguns casos que apareixen registrats al llibre d'òbits de Santa Maria de Palamós i que ajuden a entendre millor l'ambient supersticiós de l'època, el temor i el respecte que sempre generava la mort, sobretot quan s'esdevenia en dones en estranyes circumstàncies.

El dia 5 de gener de 1781 venint del forn de la vila, la Maria Pallí, una calongina coneguda amb el sobrenom de 'la Fornera', caigué d'imprevist desplomada morta al mig del carrer, en una de les travessies del carrer Molins. Fou portada a casa seva i desada sobre el seu llit. Cridaren el doctor Prats, el qual li practicà molts remeis mèdics infructuosament. Atès que ningú no tenia la certesa de si era viva o morta, el capellà li donà l'extrema unció *sub condicione*. La vigilaren dos dies per veure si donava alguna senyal, però el matí del dia 7 se sentencià la mort a causa de la fetor cadavèrica que desprenia el cos. En poques hores li donaren eclesiàstica sepultura¹⁹. Més dramàtic va ser el cas d'Isabel Cadira, que el 30 de gener de 1735, fou sepultada al cementiri parroquial. La trobaren ofegada i se li administraren els sants sacraments de l'extrema unció *sub condicione*, pel fet d'afirmar el metge que podia

estar encara viva. Aquesta incertesa no fou cap impediment per al seu enterrament²⁰. Cal recordar que molts casos de bruixeria tenien el seu origen en dones que havien estat enterrades vives, que havien mort en estranyes circumstàncies o que, en amortallar-les, els trobaren signes i marques anòmales damunt de la seva pell.

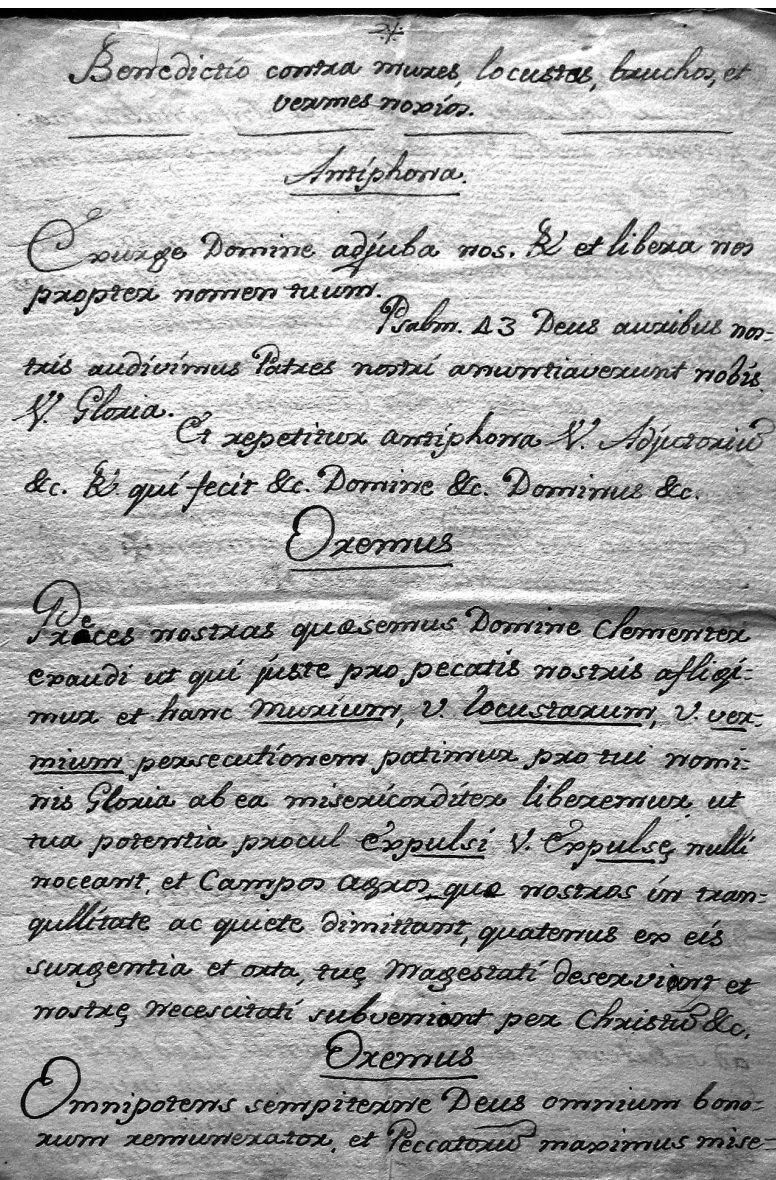
He deixat pel final el cas més curiós. El 30 d'agost de 1710, mentre es feien reformes al cementiri parroquial de Santa Maria, fou donada notícia com al cantó de l'església que hi ha darrere la capella de Sant Pere

Van topar amb un taüt que contenia un cos de dona incorrupte

(actualment just a la cantonada entre el carrer Ave Maria i mossèn Miquel Costa), van topar amb un taüt que contenia un cos de dona incorrupte, molt ben conservat: "enter amb los cabells trenats, los llavis colorats, les ungles de les mans encarnades y sens mortalla, la veta empero amb que estaven los peus lligats era bona"²¹. Van saber que el cos pertanyia a Maria Ferrer, de Palafrugell, que des de feia temps vivia a Palamós. Era una dona solitària, pobre i mendicant que va morir en la més extremada misèria a l'Hospital de la vila²². No se sap què se'n va fer del cos però aquella trobada, de ben segur, devia estar en boca de tot-hom i despertar tota mena de supersticions i temors.

A part dels avortaments i les morts sobtades en estranyes circumstàncies, allò que més preocupava els pescadors i els camperols de Palamós i Sant Joan eren les malvestats i les inclemències meteorològiques severes com ara temporals, pedregades, plagues o la mort de bestiar. El poble ignorant sovint atribuïa la responsabilitat de les seves desgràcies (quasi sempre naturals) a les bruixes. Els capellans a part de celebrar els oficis, predicar la Bíblia i vetllar pels dictàmens morals cristians, també exercien un paper important com a intermediaris entre el món terrenal i el sobrenatural, reunien en la seva persona cert poder màgic (evidentment de procedència divina) que els legitimava per suplicar la pluja en temps d'extrema sequera, combatre les pedregades i fer foragitar les plagues dels camps²³. En altres paraules, es convertiren en enemics declarats i únic antídote contra bruixes, bruixots i dimonis. Ho feien mitjançant la prèdica, l'oració, la benedicció i l'exorcisme, com si la sola pronunciació del nom de Deu, acompanyat del ritual pertinent, fos suficient per a què qualsevol mal s'aturés. Entre els segles XVII i XVIII circularen per les parròquies fórmules diverses i invocacions escrites en llatí que eren utilitzades com a rogatives o exorcismes per tal de fer foragitar qualsevol desgràcia o plaga. Aquestes rogatives havien estat aprovades pels superiors eclesiàstics d'acord amb el Ritual Romà. A l'arxiu municipal de Palamós es

"Benedictio contra mures, locustas, bruchos et vernes noxios" (SAMP-Servei d'Arxiu Municipal de Palamós).

Dues trementinaires en una fotografia de principis del segle XX.

conserva una d'aquestes invocacions; un conjur amb tota regla. El model és del primer quart del segle XVIII²⁴. El document, escrit completament en llatí, porta el títol de "*Benedictio contra mures, locustas, bruchos et vermes noxios*" ("Benedicció contra rates, llagostes, insectes i cucs nocius"). El text el recitava el capellà davant dels camps de conreu o des d'un comunidor, amb tota la gent expectant al seu voltant. S'iniciava amb un salm, continuava amb diverses oracions i finalitzava amb una benedicció. L'oració anava acompanyada de l'aspersió d'aigua beneïda al lloc afectat per la plaga.

Trementinaires i guaridors

El següent grup de personatges no es poden considerar ni bruixes ni bruixots, tot i que segurament ho haurien estat si haguessin viscut un parell de segles abans. Tenen el tret en comú d'haver preservat un coneixement ancestral basat en el ritual, la invocació o el coneixement dels secrets màgics de la natura a les acaballes del segle XIX i principis del XX.

Començaré parlant de la Margarida Robusté Bosch, potser la darrera trementinaire de Palamós. Les trementinaires eren guaridores que coneixien bé les plantes, les seves virtuts medicinals i els processos d'elaboració dels remeis ancestrals adquirits per transmissió oral. De tots els remeis que distribuïen, un dels més sol·licitats era la trementina que extreïen de la resina de pi, d'aquí que la gent conegués aquestes dones remeieres amb el nom de trementinaires. La Margarida va néixer a Palafrugell l'any 1876²⁵ i es va casar a Palamós amb el taper Francesc Margarit (1879-1942). El llavors metge de Palamós, el doctor Jaume Maruny, li va ensenyar tot el que calia saber per ser trementinaire. La dona anava a collir herbes i plantes a cap Gros i a la Fosca a fi de preparar unguents per al metge. Després de la mort del doctor Maruny, el 1925, la Margarida va continuar rebent la gent a casa seva i els proporcionava remeis de tota mena. Entre les seves receptes, les que tenien més anomenada eren les essències i unguents de ginesta, que anaven molt bé per les picades, o les cataplasmes de cactus, que extreïa fent suar les fulles d'aquest vegetal i de gran utilitat contra els problemes respiratoris. La Margarida va viure des del 1920 a diferents immobles del carrer Salvador Albert i Pey, i els darrers anys de la seva vida els va passar a la casa del número 27, encara dempeus, coneguda amb el nom de "can Margarit"²⁶. Va morir a Palamós a les acaballes de l'any 1928.

On avui hi ha la Carnisseria Prats del carrer Major, a principis del segle XX s'hi alçava un casal antic que res te a veure amb la construcció moderna d'ara. En aquell immoble, al segon pis, entre 1910 i 1940 hi vivia la Maria Cama Prats. Aquesta palamosina nascuda el 1881 a la Planassa, tenia la particularitat de poder contactar amb el món del esperits, era el que coneixem per una mèdium. A començaments del segle XX, Palamós va viure un gran esclat d'espiritisme. Doncs bé, gracies a les seves facultats, venia molta gent d'arreu a demanar-li consell. Els rebia en una cambra petita on

Les trementinaires eren guaridores que coneixien bé les plantes i les seves virtuts medicinals

s'asseia còmodament davant d'una taula amb un paper i un llapis. La dona entrava en trànsit i contestava les preguntes tot practicant l'escriptura automàtica, és a dir grafismes suposadament guiats per la voluntat d'alguna entitat. Quan la visitaven alemanys i altres estrangers, la Maria esdevenia una políglota involuntària. Es donava el cas que responia per escrit en la llengua materna del demandant. La gent de la vila hi acudia per demanar fòrmules o remeis per tal de guarir familiars malalts. Com sempre, demanava consell al món dels esperits i n'escrivia la recepta en un paper²⁷. No sabem què se'n va fer de la Maria Cama: als llibres parroquials no hi figura la seva defunció, el que fa pensar que probablement va morir lluny de Palamós, potser a Barcelona o a Figueres, on hi tenia filles casades.

El darrer cas és el de l'Agustí Simon Joanals, que era pagès i habitava a la casa pairal de can Simon del Puig, de Sant Joan. Va néixer el 1877 i es va casar amb Elisa Joanals March, de Castell d'Aro. L'Agustí era conegut per tenir un do, el de guarir homes i bèsties. Ho feia combinant rituals molt específics amb oracions insistents que es perllongaven uns tres dies. Ningú no sap ben bé com s'ho feia, però la gent diu que funcionava. S'havia especialitzat en curar tres dolences molt comunes de principis del segle XX: el mal de ventre d'animals, la gent que tenia cucs i la dels nens *anaigats* (nens que tenien gelosia dels seus germans). La diagnòsi es feia a través d'un ritual molt específic. S'asseia l'infant davant d'un plat d'aigua al qual s'hi abocaven sis gotes d'oli. Si les

Casa on va viure la trementinaire Margarida Robusté, al número 27 del carrer Salvador Albert i Pey.

gotes s'ajuntaven formant-ne una de sola és que el nen estava *anaigat*. El remei era senzill: tres dies de pregàries, recitant un conjunt d'oracions (que desconexem), fins que el xicot tornava a la normalitat. L'Agustí Simon ho feia tot sense percebre cap remuneració a canvi, si no la cura deixava de ser efectiva. Sembla que aquest guaridor va morir pels volts de 1947²⁸.

Notes

Vull agrair el consell i la col·laboració d'en Pere Trijueque que m'ha proporcionat moltes dades dels personatges que apareixen en aquest article.

1.- Gabriel Martín Roig. "Pervivència dels gegants en el llegendari empordanès", *Revista del Baix Empordà*, núm 30, octubre-desembre 2010, pàgs. 5-10.

2.- Manual sisè del notari Bernat Parer. Fons de la Notaria de Palamós, núm. 405, 1785-1787, document del 23 de desembre de 1787 (AHG-Arxiu Històric de Girona).

3.- El gat és un animal domèstic que sempre ha estat associat a la bruixeria. El dimoni es manifestava sota múltiples formes i una de les més recurrents era la d'un gat. La toponímia referida a aquest felí era habitual en paratges on tradicionalment es reunien les bruixes. Un exemple es troba a la font del Gat de Montjuïc (Barcelona).

4.- Explicat per Josepmiquel Servià, de Palamós.

5.- Explicat per en Josep Olivé, de Palamós.

6.- Explicat per en Vicenç Prats, de Palamós.

7.- Explicada per Carmen Jiménez, del carrer Major. Aquesta llegenda va aparèixer també publicada en un llibret titulat: *Las brujas catalanas, historia y leyendas*. editorial Los libros del 'Cuentamiedos', 2007, pàg. 29-30,

8.- Explicada per Carmen Jiménez, del carrer Major.

9.- Explicada per Carmen Sureda, del Pedró. La llegenda apareix també publicada a *Las brujas catalanas, historia y leyendas*. Op. cit, pàgs. 28-29.

10.- Carles Vivó. "La bruixeria a les comarques gironines". *Revista de Girona*, 1985, núm. 11, pàgs. 86-90.

11.- Cal distingir entre bruixes, per una banda i bruixots, màgics i nigromants, per l'altra; el segon grup són de sexe masculí, persones cultes, de ciutat, que fan servir complicats rituals i textos màgics continguts en grimoris per invocar forces de la naturalesa que no són necessàriament malèvols.

12.- Joan Amades. *Bruixes i bruixots*. Biblioteca de tradicions populars, Edicions El Mèdol, Tarragona 2002, núm. 16.

13.- Juan García Atienza. *Guía del las Brujas en España*. Editorial Ariel, Barcelona 1986.

14.- Llibre d'òbits de l'església dels sants màrtirs Acint i Victòria de Bàscara, 1609-1659 (ADG-Arxiu Diocesà de Girona).

15.- Albert Riera i Rairó. *Bàscara*. Quaderns de la Revista de Girona. Novembre del 2001.

16.- Ernest Zaragoza i Pascual. "El convent dels agustins de Palamós". *Revista Proa*, núms. 174, 175 i 176, de juny, agost i setembre de 1984.

17.- "La cueva del Mago". *Semanario de Palamós*, núm. 13, any I, 27 de desembre de 1883, pàgs. 3-4.

18.- Carles Vivó. Op. cit.

19.- Llibre d'òbits de la parròquia de Santa Maria de Palamós, 1718-1781 (ADG).

20.- *Ibidem*.

21.- *Ibidem*, 1678-1718, 30 d'agost de 1710 (ADG).

22.- *Ibidem*, 1648-1677, 15 d'abril de 1665 (ADG).

23.- Pilar Juanhuix i Tarrés. *El simbolisme del pacte amb el dimoni en les llegendes catalanes*. Treball de recerca, 2010, Universitat Oberta de Catalunya.

24.- "Benedictio contra mures, locustas, bruchos et vermes noxios". Fons de la comunitat de preveres de Santa Maria de Palamós, capsa 22 (SAMP-Servei de l'Arxiu Municipal de Palamós).

25.- Llibre de baptismes de la parròquia de Sant Martí de Palafrugell, 1875-1880 (ADG).

26.- Explicat per Elisa Simon, de Can Simon del Puig (Sant Joan de Palamós).

27.- Explicat per Vicenç Prats.

28.- Explicat per Elisa Simon, de Can Simon del Puig (Sant Joan de Palamós).